

Magyarok és horvátok – 900 év kapcsolatai

1102-ben koronázták horvát királlyá Könyves Kálmánt. Ettől kezdve 1918-ig a magyar korona viselői horvát királyok is voltak, ami a két ország között úgynevezett perszonáluniót jelentett. Összeállításunkban a magyar–horvát kapcsolatok 900 évét idézzük.

KRISTÓ GYULA

A magyar–horvát perszonálunió kialakulása

A történeti szakirodalom perszonálunión olyan formációt ért, amikor két vagy több, korábban önálló irányítású állam élére azonos uralkodó kerül, és ennek révén államközösség jön létre. Ebben az értelemben a perszonálunió kétségtelenül formai megjelölés, hiszen az elnevezés nem utal arra, hogy e kormányzati forma mennyiben érinti a perszonálunió révén szuverén vezetését elvesztő állam(ok) önállóságát, ami természetesen sok tényező (egyebek mellett az időtartam) függvénye. Efféle perszonálunió állt fenn pl. 1370–1382 között Magyar- és Lengyelország között, amikor Nagy Lajos magyar uralkodó foglalta el a lengyel királyi trónt. A magyar történelem első perszonáluniója a 11–12. század fordulója táján jött létre azáltal, hogy Magyarország királya került Horvátország élére. Az alábbi írás a magyar–horvát államközösség kialakulásának történetét vázolja fel.

Magyarországon mindenki számára ismert, és ezt a magyar millennium közelmúltban zárult ünnepségsorozata méltón nyomatékosította, hogy a Magyar Királyság Szent István 1001. évi koronázásával kelt életre. Sokakban ehhez az a tudat kapcsolódik, hogy a közép-európai térség – nem számítva ide Németországot – első királysága a magyar volt, ugyanis az első lengyel királyt 1025-ben, az első cseh királyt 1085-ben koronázták meg, Ausztria mint korábbi őrgrófság pedig még hercegségi rangra is csak 1156-ban jutott. Ezzel szemben kétségtelen tény, hogy a Balti-tengertől az Adriáig húzódó régióban az első királyság Horvátországban kelt életre. Ez még akkor is igaz, ha a hallatlanul szűk forrásanyag következtében a részletek hományosak és vitathatók. A 9. század közepén fejedelmként uralkodott I. Trpimirről nevezték a horvát fejedelmi, majd királyi család tagjait Trpimirovićoknak. Ami tehát a korai magyar történelemben az Árpádok, a lengyelben a Piastok, a csehben a Přemyslek dinasztiája, az a horvátoknál a Trpimirovićoké. A királyság létesítésére 925-ben került sor, Horvátország első királya a Trpimir-leszármazott Tomislav volt, kezdetben bizánci vazallus, aki azonban a Nyugat felé orientálódott, és király címét is a római pápától nyerte. Tomislav királyságának kései és ezért bizonytalan nyoma maradt. Az első horvát és dalmát királynak a 969–995 között uralkodott Držislav István tekinthető, aki Bizáncból kapott koronázási jelvényeket, amelyekkel megkoronáztatta magát.

A 10. század közepén értesülünk Horvátország területi kiterjedéséről. A mai helyzettől erősen eltérően az akkori Horvátország egy szűk sávra terjedt ki az Adriai-tenger és a Gozd (Kapella) hegység között, vagyis területe a mai Horvátországnak csak töredéke volt. Még ezen megállapítást is korlátozni kell, hiszen az Adriai-tenger partvidékének egésze nem tartozott Horvátországhoz, a városok és a szigetek ugyanis az antik előzményre visszamenő Dalmácia néven ekkor Bizánc uralma alatt álltak. A 10. századi Horvátország 14 igazgatási egységre (zsupára) oszlott, amelyből három az avar idők emlékét idéző bán irányítása alatt állott. Jellemző, hogy csak a legjelentősebb horvát uralkodóknak sikerült átmenetileg fennhatóságuk alá vonniuk Dalmáciát. Ez következett be mind Tomislav, mind Držislav országlása idején. Erdemi változás ezt követően sem állt be, a 11. század nagy részében Dalmácia továbbra sem tartozott a horvát királyok tényleges uralma alá, afölött hol közvetlenül Bizánc, hol a keleti császárság felhatalmazásából hűbérese, Velence gyakorolt fennhatóságot.

A magyar–horvát kapcsolatok kezdeteit sűrű homály borítja. Kétes hitelű tudósítás szerint a kalandozó magyarok Tomislav uralkodása alatt hadjáratot vezettek Horvátországba, de vereséget szenvedtek. A népi kapcsolatok meglétére utalhat, hogy a magyar „király” szó horvát eredetű lehet. Ez megfelel annak a ténynek, hogy a térség első királysága a horvát volt. A 11. században az összeköttetések már dinasztikus formát is ölthettek, illetve öltöttek. Egy kései tudósítás szerint Szent István fiával, Imrével Krešimir horvát uralkodó leányát jegyezték el. Bár Imre herceg felesége személyét illetően ezt a változatot a magyar történettudomány általában nem tekintette megbízhatónak, és ehelyett előnyben részesítette az előkelőbbnek ítélt bizánci vagy lengyel házasságot, mégis a történelmi körülmények arra mutatnak: Imre horvát frigye látszik a legvalószínűbbnek. A jegyesség, illetve a házasság feltehető idején, az 1020-as években Horvátországban ugyanis valóban Krešimir – III. Krešimir (997–1030) – uralkodott, leánya tehát királyleány volt, rangban méltó Imre királyfihoz. A kezdeti vallási bizonytalanság után Horvátország ekkor már egyértelműen a nyugati rítusú egyházhoz tartozott, Magyarországhoz hasonlóan, ami megkönnyítette a dinasztikus összeköttetés létesítését. Hozzájárulhatott ehhez, hogy István Bizánc szövetségese volt, a horvátok pedig éppen ezekben az években Bizánc fennhatósága alatt álltak. Nem elhanyagolható szempont, hogy a Bizánctól függő Orseolo Ottó velencei doge Szent István hűgát vette feleségül, Ottó nőtestvérének viszont horvát férje volt. A következő házassági kapocs a 11. század második felében létesült a magyar és a horvát uralkodócsalád között: I. Béla magyar király leányát, Ilonát (horvátul Lijepát, vagyis I. Géza és Szent László magyar királyok hűgát) Zvonimir horvát király vette nőül. Ez a frigy a magyar–horvát perszónalunio közvetlen előtörténetéhez tartozik.

Zvonimir bán 1075-ben hatalmi puccs révén került a horvát trónra, pápai legátus koronázta királlyá, ennek fejében Zvonimir pápai hűbért vállalt. (Az erős pápai hatalom ekkortájt Magyarországot is szívesen látta volna vazallusai táborában, de a magyar királyok – bár belső és külső nehézségeik közepette jól jött volna nekik a hathatós pápai támogatás – elutasították ezt.) Zvonimir 1089. évi halála válságot idézett elő Horvátországban. Rövid időre az utolsó Trpimirović, III. István foglalta el a trónt, de a következő évben ő is elhunyt. A belviszályok tovább élesedtek, névlegesen Zvonimir özvegye, Ilona lépett a trónra, aki a mögötte álló hatalmi csoportosulás támogatásával azonnal bátyja, Szent László király segítségét, azaz beavatkozását kérte. A magyar uralkodók lassan száz év óta rendkívül mérsékelt, visszafogott külpolitikát folytattak, ami alapvetően a bizonytalan és gyakori válságokkal terhes belviszonyokkal, végső fo-

kon a Magyar Királyság gyengeségével magyarázható. Annak a három évtizedes konszolidációnak, ami László és Ilona apjával, I. Bélával vette kezdetét, és több utóda alatt folytatódott, az első eredményei 1090 táján már mutatkoztak.

László 1091-ben – a magyar királyok közül legelőször – már mert arra vállalkozni, hogy idegen ország belügyeibe hatalmi úton, azaz fegyveresen beavatkozzék. Egy efféle akcióhoz a nemzetközi viszonyok is kedveztek. László tehát seregével elindult délnyugati szomszédja felé. Magyar- és Horvátország azonban akkor nem úgy volt szomszédos egymással, mint ma, amikor az államhatárok összeérnek. Horvátország északkeleti határa a Gozd hegységnél húzódott, a Magyarország fennhatósága alatti terület pedig ebben az irányban a Száva folyónál ért véget. A Gozd és a Száva között az ún. „senki földje”, vagyis egyik hatalom által sem védett, gyéren benépesült vidék feküdt, pogány lakossággal. A hadjárat eredményéről László királynak a Monte Cassino-i apáthoz 1091-ben intézett levele tájékoztat. A magyar uralkodó azt írta Oderisiusnak, hogy szomszédok lettek, „minthogy már csaknem egész Szlavóniát elfoglaltam”. E Szlavónián természetesen nem a későbbi Szlavónia (vagyis a Gozd és a Dráva közti térség) értendő, hiszen erre a régióra az önálló horvát állam fennhatósága nem terjedt ki. Számos adat mutatja, hogy a 11. században Szlavónia vagy Szlavinia nem jelentett többet, mint szlávok lakta vidéket, és a konkrét viszonyoktól függően vonatkozhatott más és más térségre. Két példa ennek igazolására. Képi ábrázolásokon a III. Ottónak hódoló személyek Germániát, Galliát, Itáliát (Rómát) és Szlavíniát szimbolizálják. A század közepén Berno reichenai apát a III. Henrik német uralkodó által alávetett vagy megzabolázott országok sorában említi Csehországot, Szlavónia népét, Magyarországot, Burgundiát és egész Itáliát. Ez utóbbi esetben Szlavónia Lengyelországot jelenti. Ezek alapján semmi kétség nem lehet, hogy a Szent László levelében említett Szlavónia csakis Horvátországra vonatkozhat, az itáliai Monte Cassinóval való szomszédság említése pedig csak akkor helyénvaló, ha a magyar király már 1091-ben kiért az Adriai-tengerhez.

László minden további esetleges katonai akciójának egy, Magyarországot ért kun támadás vetett kényszerű véget, emiatt a királynak sürgősen vissza kellett fordulnia a horvát területről. László ebben a helyzetben – nyilván saját személyét képviselendő – unokaöccsét, I. Géza fiát, Almost tette meg horvát királlyá. A Trpimirovićok trónjára tehát Árpád-házi herceg ült. Ez a perszonálunió közvetlen előfoka. A két ország uralkodója ugyan még nem azonos személy, de a katonailag legyőzött horvát állam élére a hódító személyes képviselője, családtagja került. Álmos négy-öt esztendeig maradt ebben a méltóságban. Minden bizonnyal ennek a néhány évnek a fejleménye a zágrábi püspökség felállítása, amelynek védőszentjéül az első magyar királyt, Szent Istvánt választották. László azzal a szándékkal állította fel ezt az egyházmegyét, hogy a vidék bálványimádásnak hódoló (vagyis pogány) népét a kereszténység útjára vezesse. Mivel e területen szláv nyelvű népesség élt, Zágráb első püspökéül egy cseh (tehát szláv anyanyelvű) személyt állított. A zágrábi egyház szolgálonépeit a Szávaig elnyúló Somogy és Zala megyéből biztosította. A zágrábi püspökség szoros kötődése a magyar egyházi hierarchiához világosan jelzi a magyar uralom hatékonyságát 1091 után a trpimirovići Horvátország területén. A magyar fennhatóság egyelőre azonban csak Horvátországra terjedt ki, Dalmáciára nem, amely bizánci uralom alatt állt. A László halála utáni rövid időszakban, amikor Kálmán és Álmos versengett a magyar királyi trónért, Svačić Péter, egy helyi előkelő ragadta magához a hatalmat horvát területen. Amint azonban Kálmán megszilárdította uralmát, a horvát kérdés is új perspektívába

került. Kálmán a magyarországi hercegséggel elégitette ki hataloméhes öccsét, Álmost, ami vonzóbb lehetett számára, mint a horvát királyság. Ezzel a Horvátország feletti magyar uralom Álmos helyett Kálmán érdekkörébe esett. A magyar király legkésőbb 1097-re megfosztotta uralmától Svačić Pétert, és ez év tavaszán az adriai-tengerparti Fehérvárott várta a tenger túlszárjáról normann feleségét.

1097 és 1102 között átmeneti állapotban volt Horvátország. Ténylegesen magyar uralom alatt állt, de ez nem volt jogi keretek révén szentesítve. A helyzetnek kényes jelleget kölcsönzött az a körülmény, hogy Magyarország a horvát hódítással lényegében pápai hűbért foglalt el. Hogy ez mekkora pápai felháborodással találkozott, jól mutatja, hogy emiatt László már 1091-ben kénytelen volt felhagyni pápapárti irányvonalával, és a császárpárti irányzathoz csatlakozott. Kálmán még ezt a lépést sem tehette meg, hiszen hazai riválisa, Álmos a császár politikai táborának tagja volt. Ez a magyar királyt óvatosságra intette, hiszen nem vállalhatta, hogy a térségben érdekelt valamennyi hatalommal (a Német-Római Császársággal, a Római Pápasággal, Bizáncal, illetve Velencével) egyszerre ellenséges viszonyba kerüljön. Álmosnak a királyi hatalom megragadására irányuló mozgolódásán kívül bizonyára ilyen megfontolás is szerepet játszott abban, hogy a Bizánc megbízásából Velence által védett Dalmácia elfoglalására Kálmán ekkor nem tett kísérletet.

Hogy miként rendeződött Horvátország jogi helyzete, azzal kapcsolatban hosszú időn keresztül meghatározó jelentőségű volt egy olyan szerződészöveg, amely Spalatói Tamás 13. századi dalmát történetíró latin nyelvű történeti munkájának függelékékként maradt ránk. Ez szó szerinti magyar fordításban ezt tartalmazza: „Kálmán, László magyar király fia az országban apja helyén állván, és mivel igen bátor volt, elhatározta, hogy egész Horvátországot saját uralma alá veti egészen a dalmát tengerig. Hadseregével a Dráva folyóig vonult, a horvátok pedig, hallván a király érkezését, sereget gyűjtöttek, és harcra készülöttek. A király erre, értesülvén összegyülekezésükről, követeket küldött, azt akarva, hogy jóindulatúan fogadják azokat, és akaratauk szerint megegyezzenek velük. A horvátok pedig, hallva a király úr követségéről, tanácsot tartottak, valamennyien egybehangzóan elfogadták, és 12 bölcsőbb nemest küldtek Horvátország 12 törzseiből, tudniillik Guran comest a Kačićok, Ugrin comest a Kukarok, Marmognia comest a Šubićok, Pribislav comest a Čudomirićok, György comest a Snačićok, Péter comest a Mogorovićok, Pál comest a Gusićok, Márton comest a Karinjanok és Lapčanok, Pribislav comest a Polečićek, Obrad comest a Lačinićek, János comest a Jametićek, Mirognus comest a Tugomirićek nemzetségeiből. Ezek a király úrhoz érkezve illő tiszteletüket nyilvánították. Miután pedig a király úr békecsókkal és tisztelettel fogadta őket, ilyen egyezsége jutottak: »A fent mondottak közül mindegyik békésen és zavartalanul tartsa a saját javát. Egyikük se, valamint embereik se fizessenek a királyi felségnek adót. Csak annyival tartozzanak neki, hogy amikor mások királyi határait törnek, amennyiben a király úr értük küld, akkor saját pénzükhöz és költségükhöz a fent említett nemzetségeként legfeljebb tíz fegyveres lovassal tartozzanak felvonulni a Dráva folyóhoz, innen pedig Magyarország felé addig maradjanak a király úr költségén, ameddig a hadjárat tart.« És ezt rendezték el megváltásunk 1102. esztendejében”. E dokumentumot nevezte a későbbi kutatás pacta conventának, amelynek nyilvánvaló sugallata az: a horvátokat a magyar király a 12. század elején nem erőszakkal vetette alá, nem fegyveresen hódította meg, hanem békésen megegyezett képviselőikkel, s a kedvezmények révén ennek nyertesei a horvát előkelők voltak.

Az elmúlt évtizedekben teljesen bizonyossá vált, hogy hamisítványról van szó, amelyet a 14. században készítettek. A szöveg minden egyes eleme nyilvánvalóan vall erről. 1102-ban természetesen pontosan tudták, hogy az éppen uralkodó Kálmán király nem fia volt Lászlónak. Jóval ezt követően gondolhattak arra, hogy a magyar királyok László–Kálmán sorrendje egyszersmind apa–fiú viszonyt is jelöl. A magyar–horvát viszonyban a Dráva folyónak nem volt még ekkor semmiféle szerepe, majd csak a 13. századi fejlemények avatták a Drávát afféle belső határfolyóvá Magyarország és egész Szlavónia bánása között. Az, hogy a 12 család legtöbbszörrel későbbi időben találkozunk, nem jogosít fel annak feltételezésére, hogy ha nem is ebben a formában, de efféle meg egyezés (pacta conventa) mégiscsak létezhetett Kálmán magyar király és a horvát urak között. Mivel újabb kutatások révén azt is tudjuk, hogy a 13. században a latin Európában (ahová a horvát területek is tartoztak) kialakult a nemzet a maga mítoszteremtő eszmevilágával, a pacta conventában a horvát nemzet létrehozásához kapcsolódó bizonyítékot láthatunk, amely saját múltját történelemhamisítás révén kívánta megszépíteni.

A valóság ennél sokkal prózaibb. A már amúgy is magyar hódítás áldozatául esett Horvátország jogi helyzetét Kálmán király a 12. század elején rendezni kívánta, és ennek érdekében 1102-ben Tengerfehérvárott horvát királlyá koronáztatta magát. A magyar–horvát perszonálunió lényegében ezzel a koronázási aktussal jött létre, hiszen ettől kezdve hosszú évszázadokon át a két országnak közös uralkodója volt, a mindenkori magyar király uralkodói titulusa felvette a Horvátország királya címet. A perszonálunióban Magyarország primátusa érvényesült, hiszen a magyar király serege hódította meg Horvátországot és nem a horvát királyé Magyarországot. Azt persze nem lehet kizárni, sőt akár valószínűnek is tekinthetjük, hogy a koronázás kapcsán párbeszéd folyt a magyar király és a horvát előkelők között, valamiféle alapelvekben nyilván megállapodhattak, de ezekről semmi biztosan nem tudunk, legfeljebb egy negatívumot: nem azt és főleg nem úgy tartalmazták, amit és ahogy a 14. században hamisított szöveg el akart velünk hitetni.

Ha egy efféle párbeszéd révén létrejött status quót (amiben a döntőbb szava inkább a magyar királynak volt, nem pedig a horvát előkelőknek) mégis körvonalazni szeretnénk, akkor nagy tévedés kockázata nélkül két mozzanatra gondolhatunk. Egyrészt a király a maga képében bánt állított a frissen alávetett terület élére, aki ott az uralkodó érdekeit képviselte, tehát helytartónak számított. Másrészt Kálmán bizonyos garanciákat adhatott a horvát uraknak, amit a középkori terminológia szabadságnak nevezett. Ezt az a körülmény is gyámolítja, hogy amikor 1105-ben Kálmán ugyancsak fegyveresen elfoglalta Velence (végső fokozaton Bizánc) ellenében Dalmáciát, hasonlóképpen járt el. Uralkodói címe a Dalmácia királya titulussal bővült, a bán fennhatósága Dalmáciára is kiterjedt. Ami pedig a dalmát városoknak engedélyezett szabadságokat illeti, itt – szemben a horvát viszonyokkal – már biztos adatok állnak rendelkezésünkre. Kálmán 1108-ban Trogir (Trau) polgárai számára biztosította az adómentességet, valamint korábbi jogait a püspök és a világi előljáró (comes) választására, továbbá engedélyezte, hogy régi törvényeik szerint éljenek. Hasonló jogokat nyert Split (Spalato) és Zadar (Zára) is. Amikor Kálmán 1111-ben Zadarba bevonult, esküvel fogadta, hogy Dalmácia régi kiváltságait megtartja. A gyakorlat azt mutatta, hogy Kálmán háromévente személyesen megjelent új uralkodói területén.

Összességében az állapítható meg, hogy a Magyar Királyságon belül kivételezett helyzetbe a 12. század elejétől kezdve csak a trpimirovići Horvátország (tehát a Gozd és az Adriai-tenger közti keskeny sáv), valamint Dalmácia (a tengerparti városok és

a szigetek) került. E két térség számára Kálmán biztosította régi törvényeik (szokásjogaik) érvényét, és utódai sem tértek el ettől. Míg a Gozdtól északra a Drávaig húzódó területen – ha lassan is – a 12–13. században megjelentek a magyar intézmények, addig a Gozdtól délnyugatra semmi ilyesmivel nem találkozunk. A tengerparton az erős és fejlett dalmát városok – a hódítók (Bizánc, Velence, Magyarország) gyors változásai ellenére is – évszázadokon át a maguk zárt, befelé forduló életét éltek. Horvátországban és Dalmáciában a magyarországi várszervezet, illetve vármegyerendszer nem vert gyökeret. Sem nemesi megyék nem alakultak ott, sem megyei közgyűlések nem ültek össze. Adózási tekintetben is különállást tapasztalunk, ott nem szedték sem a Szlavóniára olyannyira jellemző nyestbőradót (marturina vagy kunovina), sem a tributumot. Katonai téren szintén megfigyelhető a horvát különállás. Gyakorta emlegetik a források a horvát hadsereget, külön szabályozták a katonaszerelési kötelezettséget. A magyarországi és a horvát-dalmát igazságszolgáltatás különbségeire, a régi jog (szokásjog) továbbélésére az oklevelek „Horvátország szokása szerint” kitételei utalnak.

Nem a *pacta conventa* teremtett tehát saját jogot a horvát előkelőknek, hanem a *pacta conventa* hamisításáig, a 14. század közepéig eltelt évszázadok alatt kialakult, a magyar királyok által Horvátországnak biztosított szabadságjogok kerültek be a fiktív egyezmény koholt szövegébe. A magyar–horvát perszonáluniót a 11–12. század fordulóján a fentebb vázolt konkrét történelmi helyzet hozta létre, amelyet fegyveres hódítás előzött meg. Érdekes, hogy ezt mind a magyar, mind a horvát történelmi tudat elhallgatta, mással helyettesítette. A magyar krónikás hagyomány – a gyűlöletes figuraként ábrázolt Kálmán érdemeit elhallgatva – Lászlónak tulajdonította Dalmácia és Horvátország megszerzését, és ebben döntő szempontnak azt tekintette, hogy testvére, Ilona révén örökség jogán őt illette meg, bár a krónikás elismerte, hogy a maga uralma alá hajtotta azon területeket. A horvát nemzeti tudat a 14. században számára kedvezőbbnek ítélte az ország függetlenségének megegyezés révén (tehát önkéntes vállalással) történt csorbítását mint a nyílt fegyveres hódoltság, a legyőzetés beismerését, és ezért alkotta meg a *pacta conventa*-t. 2002-ben tehát nem a *pacta conventa*, hanem a magyar–horvát perszonálunió 900 éves évfordulójára emlékezünk.

FONTOSABB SZAKIRODALOM

- Deér József: A magyar–horvát államközösség kezdetei. Jancsó Benedek Társaság kiadványai. 2. Budapest 1931.
- Nada Klaić: Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku. Zagreb 1975.²
- Kristó Gyula: A feudális széttagolódás Magyarországon. Budapest 1979.
- Stjepan Anatóljak: Pacta ili concordia od 1102 godine. Zagreb 1980.
- Makk Ferenc: Magyar külpolitika (896–1196). Szegedi Középkortörténelmi Könyvtár. 2. Szeged 1996.²
- Font Márta: Megjegyzések a horvát–magyar perszonálunió középkori történetéhez. In: Híd a századok felett. Tanulmányok Katus László 70. születésnapjára. Főszerk. Hanák Péter. Pécs 1997. 11–25.
- Rokay Péter: Délszlávok. In: Európa és Magyarország Szent István korában. Szerk. Kristó Gyula–Makk Ferenc. Dél-alföldi évszázadok. 12. Szeged 2000. 207–218. (E művek jegyzetében és bibliográfiáiban további irodalommal.)